

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ;**

БУЛИК-ВЕРХОЛА С. З.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

ВЕРХОЛА А. О.,
студентка юридичного факультету
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 811.161.2:316.3+34](091)

ПРАВОВИЙ СТАТУС МОВ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано правові аспекти функціонування мов в Україні. Визначено головне завдання мовної політики України, а саме утвердження української мови – головної ознаки ідентичності української нації. Охарактеризовано проблеми використання української мови в освіті, з'ясовано особливості застосування української мови на державній службі, у теле- та радіоэфірі.

Ключові слова: українська мова, державність української мови, мовна ситуація, державна мовна політика, Україна.

В статье проанализированы правовые аспекты функционирования языков в Украине. Определена главная задача языковой политики Украины, а именно утверждение украинского языка – главного признака идентичности украинской нации. Охарактеризованы проблемы использования украинского языка в образовании, выяснены особенности применения украинского языка на государственной службе, в теле- и радиоэфире.

Ключевые слова: украинский язык, государственность украинского языка, языковая ситуация, государственная языковая политика, Украина.

The article analyzes the legal aspects of the functioning of languages in Ukraine. It is defined the main task of the language policy of Ukraine, namely approval of the Ukrainian language as the main sign of the identity of the Ukrainian nation. There are characterized the problems with using the Ukrainian language in education and in the civil service, in the TV and in radio broadcast.

Key words: Ukrainian language, statehood of the Ukrainian language, linguistic situation, state language politics, Ukraine.

Вступ. Кожна держава, дбаючи про своє майбутнє, першочергової ваги надає поширенню державної мови – однієї з головних ознак нації. Доля України як незалежної, демократичної держави залежить нині насамперед від послідовності та рішучості у проведенні заходів, спрямованих на формування підвалин власне української держави.

Стан державної мови в Україні незадовільний. Парадоксальність мовної ситуації в Україні полягає в тому, що чи не в найгіршому стані перебуває мова титульної нації, українська, а це негативно позначається на розвитку держави в цілому, бо процвітання держави неможливе в країні, основний народ якої принижено й занедбано. А тому поряд із проблемою військової, економічної, екологічної безпеки в Україні не менш гостро стоїть питання мовно-національної безпеки.

На стан української мови в Україні впливає додатковий чинник – постколоніальний. Оскільки українську мову свідомо і навмисне нищили протягом століть на державному рівні, то і про її відродження має подбати насамперед держава. Права народів, які проживають в Україні, без сумніву, не можна утискати. Закон забезпечує національним меншинам збереження самотності, можливість використовувати свою мову в межах громад, шкіл, родин, проте в державній сфері всі громадяни України зобов'язані виявляти законослухняність, шанувати державну українську мову, яка об'єднує всіх громадян України, є зрозумілою для всіх і є офіційною мовою всіх державних установ. Це найвищий вияв демократії.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю простежити правові аспекти функціонування української мови для вироблення чітких механізмів контролю за виконанням 10 статті Конституції України.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних та практичних аспектів використання державної мови України, а також розкриття проблем застосування мов національних меншин. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати конституційно-правові засади регулювання статусу української мови як державної; охарактеризувати проблеми використання української мови в освіті; з'ясувати особливості використання української мови в теле- та радіомовленні, обґрунтувати проблеми застосування мов національних меншин.

Мовне питання було предметом правових та соціолінгвістичних студій. Питання, висвітлені у публікації, плідно вивчали В. Колісник, І. Лопушинський, В. Мицик, І. Усенко, Л. Невара, Є. Ткаченко, В. Маляренко, Я. Радевич-Винницький, Л. Масенко, І. Фаріон, Г. Півторак, Ю. Шевельов, В. Німчук, О. Руда та інші [2].

Результати дослідження. Державний статус української мови було затверджено ще до здобуття незалежності. 28 жовтня 1989 року Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про мови в Українській РСР», у якому зазначено: «Відповідно до Конституції Української РСР державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах життя» (ст. 2, розд. 1) [14].

Стаття 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 року, законодавчо закріпила за українською мовою державний статус. «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування» [8].

Зазначена стаття Основного Закону України є частиною розділу «Загальні засади», який окреслює основні елементи суспільного ладу українського народу і конституційного устрою Української держави, тобто доктринальні положення державотворення.

Державний статус української мови підтверджено також у Рішенні Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року: «Українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України у разі здійснення повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом» [16]. У Рішенні Конституційного Суду України роз'яснено вимогу вживання української мови в органах державної влади, місцевого самоврядування, у навчальних закладах.

Низка документів незалежної України визначає заходи для реального закріплення української мови в державному статусі: Державна програма розвитку української мови та

інших національних мов в Українській УРСР на період до 2000 року (1991), Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови (1997), Про внесення змін і доповнень до Постанови Кабінету Міністрів № 998 від 8 вересня 1997 р. (2000), Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки (2003). Проте не було створено інституцій, які би контролювали виконання цих постанов, а відтак жодну з цих програм не було повністю виконано.

2003 року Україна прийняла Закон про ратифікацію «Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [6], який не так захищав мови тих національних меншин, які цього справді потребували (гагаузьку, караїмську, кримськотатарську), як затверджував північну позицію російської мови. Адже у законі прописано «права, рівні з правами державної мови, мовам тих національних меншин, кількість представників яких у певних адміністративно-територіальних одиницях становить понад 100 тисяч осіб» [9, с. 146]. Наслідком прийняття Хартії стали рішення численних обласних і міських рад східних і південних регіонів про надання російській мові статусу регіональної.

Лариса Масенко зазначає: «Захисниками російської мови не ведеться про двомовність ані на регіональному, ані на загальнодержавному рівні. Вони обстоюють збереження у східних і південних областях і подальше територіальне розширення російської одномовності, а разом з нею і стану провінційної постколоніальної асимільованості, культурної, ментальної й економічної залежності населення України від Росії» [9, с. 148]. Намагання узаконити двомовність в Україні є зневагою нашої національної гідності і порушенням прав людини.

Ще однією спробою узаконити використання російської мови став проект Закону України «Про державну службу» № 1400, автором якого був лідер Партії регіонів Віктор Янукович. Верховна Рада прийняла цей законопроект за основу 19 вересня 2008 року. Стаття 21 містить положення, що особи, які претендують на обіймання посад державної служби, мають «вільно володіти державною та російською мовами» [9, с. 148–149].

З іншого боку, на підтримку української мови був спрямований Указ Президента України Віктора Ющенка «Про концепцію державної мовної політики» (лютий 2010 року), в якому задекларовано: «Пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації» [13]. Указ мав сприяти «посиленню функції державної мови як об'єднавчого і консолідаційного чинників в українському суспільстві, засобу зміцнення державної єдності України» [13].

Яскравим прикладом порушення державності української мови стало затвердження Закону «Про засади державної мовної політики» (закон Ківалова-Колесніченка) від 3.07.2012 року [12], який офіційно вніс до українського законодавства поняття «регіональної мови». Це поняття за суттю не відрізняється від поняття «державна мова», адже закріплена на певній території регіональна мова має ті ж права, що і державна. Досліджуючи мову як об'єкт маніпулятивних стратегій, Олена Руда зазначає: «Тексти і закону, і Хартії вже отримали експертну оцінку науковців і юристів, які однакові у висновку: положення документів суперечать Конституції України та Хартія використовується не за її призначенням» [17, с. 6]. Зважаючи на численні протести громадянського суспільства, Верховна Рада у лютому 2014 року ухвалила закон про те, що Закон «Про засади державної мовної політики» втратив чинність, але О. Турчинов як Голова Верховної Ради його не підписав. У липні 2014 року із клопотанням визнати Закон Ківалова-Колесніченка неконституційним до Конституційного Суду України звернулися 57 народних депутатів. Вони довели, що було порушено процедуру розгляду й ухвалення закону, крім того, низка положень закону створює умови для домінування регіональної мови над державною. Сумнозвісний Закон «Про засади державної мовної політики» Конституційний Суд України визнав неконституційним 28 лютого 2018 року.

Динаміку позитивних змін в українському суспільстві можна простежити від часів Революції Гідності.

Одним із найдієвіших способів впливу на свідомість суспільства є засоби масової інформації. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів

України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» від 16.06.2016 року [10]. Згідно із цим законом, протягом першого року з моменту його прийняття частка пісень державною мовою на радіостанціях становить 25%, починаючи з другого року – 30%, з третього року – 35%, а квота на ведення передач українською мовою на радіо – 50%, 55%, 60%. Цей Закон є дуже вдалим українізаційним проектом, він і надалі сприятиме популяризації української мови.

Ще одним поступальним кроком стала ухвала Кабінетом Міністрів Постанови «Деякі питання проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою» [5], яка тепер регламентує атестацію кандидатів на державну службу щодо володіння українською мовою відповідно до вимог Закону «Про державну службу».

Складною, але переможною виявилася боротьба за ухвалення Закону «Про освіту» (05.09.2017 року) [1]. Стаття 7 цього Закону «Мова освіти» надає належні правові можливості для реалізації статті 10 Конституції України про статус української мови як державної: для 90% закладів освіти в Україні (в яких немає класів для національних меншин), в тому числі й для приватних, тепер є чітка вимога Закону: «мовою освітнього процесу є державна мова» [15]. А в окремих класах для національних меншин протягом перехідного періоду (3 роки) буде запроваджено двомовне навчання (замість одномовного, яке існувало в Україні для національних меншин).

Незважаючи на критику 7 статті Закону «Про освіту» з боку таких держав, як Росія, Угорщина, Румунія, Болгарія, Польща, Греція, а також внутрішніх опонентів (6 жовтня 2017 року до Конституційного Суду України надійшло конституційне подання 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про освіту» [7], у якому зазначено, що Закон «Про освіту» не відповідає статтям 8, 10, 11, 22, 24, 53 Конституції України, зокрема, порушує права національних меншин на навчання рідною мовою), у текст закону не потрапили формулювання, які би суперечили Конституції чи міжнародним договорам, і саме завдяки цьому Венеційська комісія визнала новий закон про освіту правомірним: «Сприяння посиленню державної мови та її обов'язковість для всіх громадян є законною і навіть похвальною метою держави. Те саме стосується державних заходів для вивчення всіма громадянами, які є шляхом до подолання наявних нерівностей та сприяють ефективнішій інтеграції в суспільстві осіб, що належать до національних меншин» [3].

Формулювання в Законі «Про освіту» узгоджується з п. 12 Гаазьких рекомендацій, у яких зазначено, що «...в ідеалі предмети у початковій школі мають викладатися мовою меншини. Викладання мови меншини як предмета має здійснюватися на постійній основі. Офіційна мова держави також має бути предметом постійного викладання... Наприкінці цього періоду кілька предметів практичного або нетеоретичного характеру мають викладатися державною мовою» [4]. Про другий рівень базової середньої освіти задекларовано у п. 13 Гаазьких рекомендацій таке: «У середній школі значна частина навчального матеріалу має викладатися мовою меншини. Викладання мови меншини як предмета має здійснюватися на постійній основі. Державна мова також має бути предметом постійного викладання бажано вчителями, які володіють двома мовами і добре знають рівень культурної та мовної підготовки дитини. Протягом цього періоду необхідно поступово збільшувати кількість предметів, які викладаються державною мовою» [4].

Можливість навчатися рідною мовою представникам нацменшин у дошкільних закладах та у школі з 1 до 5 класу забезпечує можливість меншинам оволодіти своєю рідною мовою у процесі навчання. Запровадження української мови в освітній процес на 2-му і 3-му рівнях середньої освіти (з 6 до 12 класу) та у вищій освіті стане підставою для повноцінної інтеграції представників національних меншин в українське суспільство.

У 2016–2017 роках до Верховної Ради було подано чотири законопроекти про мову: № 5556, № 5669, № 5670, № 5670-д. Останній законопроект «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [11], створений з ініціативи комітету з питань культури для об'єднання положень трьох раніше поданих законопроектів, прийнято в першому читанні 04.10.2018.

Відповідно до законопроекту єдиною державною мовою в Україні є українська, а «спроби запровадження в Україні офіційної багатомовності всупереч Конституції України і встановленій конституційній процедурі є діями, що провокують мовний розкол країни, міжетнічне протистояння та ворожнечу і є такими, що спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу» [11].

Проект передбачає, що українською мовою має володіти кожен громадянин України, а також усі претенденти на українське громадянство. Українською мовою мають проводити всі засідання, зустрічі тощо у державних органах та установах. Проте негативних наслідків можна очікувати від уведеного в правовий обіг поняття «мова, прийнятна для сторін».

Важливо, що законопроект пропонує ввести адміністративну відповідальність за порушення законодавства щодо застосування державної мови. Крім того, передбачено також кримінальну відповідальність «за публічне приниження і зневагу до державної мови» [11].

Висновки. У сучасних умовах піднесення національної свідомості українців визріли політико-правові передумови для реалізації природного права титульної нації на утвердження статусу державної мови в усіх сферах суспільної комунікації: в державних установах і організаціях, у засобах масової інформації, в освіті та науці. Пріоритетом мовної політики має бути утвердження української мови – головної ознаки ідентичності української нації.

В Україні необхідно порушувати питання про протекціонізм з боку держави щодо розвитку української мови. Треба пам'ятати, що Україна створена лише на своїй землі, вона не загарбувала території сусідніх держав. Навпаки, частина наших земель належить нині Росії, Білорусі, Польщі, Румунії, Угорщині, Словаччині, Молдові. Тому єдиною державною мовою є мова корінної нації, яка створила нашу державу і дала їй назву Україна.

Отже, проблема реального, а не формального правового статусу державної української мови потребує не лише досконалого та різнобічного аналізу із системним резюмуванням серед науковців. Натепер особливо актуальним є усвідомлення державотворчої ролі мови в середовищі законодавчої влади. Відповідальне ставлення всіх громадян держави до мовного питання є запорукою утвердження національної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Булик-Верхола С.З., Верхола А.О. Проблеми використання української мови в освіті: зміни 2017 року. *Конституційно-правові академічні студії*. Наукове видання. Ужгород : Вид. дім «Гельветика», 2018. № 2. С. 141–145.
2. Булик-Верхола С.З., Верхола А.О. Суспільно-правові аспекти розвитку та функціонування української мови. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. Херсон : Херсонський державний університет, Вид. дім «Гельветика», 2018. Вип. 1. Том 1. С. 128–134.
3. Висновок Венеціанської комісії щодо освітнього закону. Текст документа. *Європейська правда*, 2017. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074838/> (дата звернення: 05.09.2018).
4. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту та пояснювальна записка. *Фундація міжнаціональних відносин*. URL: <http://www.osce.org/uk/hcnm/32194?download=true> (дата звернення: 05.09.2018).
5. Деякі питання проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою : Постанова Кабінету Міністрів від 25.10.2017 № 818. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/818-2017-%D0%BF> (дата звернення: 04.02.2019).
6. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин: Ратифікація від 15.05.2003. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (дата звернення: 04.02.2019).
7. Конституційне подання 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145–VIII. *Голос України*, 2017, № 178–179. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4072.pdf (дата звернення: 05.09.2018).

8. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.09.2018).
9. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 243 с.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій : Закон України від 16.06.2016. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1421-19> (дата звернення: 04.02.2019).
11. Про забезпечення функціонування української мови як державної : проект Закону 5670-д від 09.06.2017 / Верховна Рада України. *Офіційний веб-портал*. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994 (дата звернення: 04.02.2019).
12. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 23. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 04.02.2019).
13. Про концепцію державної мовної політики : Указ Президента України від 15.02.2010. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/161/2010> (дата звернення: 04.02.2019).
14. Про мови в Українській РСР: Закон УРСР від 28.10.1989. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1989. Додаток до № 45. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/8312-11> (дата звернення: 04.02.2019).
15. Про освіту : Закон України від 05.09.2017. *Відомості Верховної Ради*, 2017, № 38–39. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05.09.2018).
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14.12.1999. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99/para54#n54> (дата звернення: 05.09.2018).
17. Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : монографія. Київ : НАН України, Ін-т укр. мови, 2012. 232 с.

